

**TÜRKÇEDE *neçe*> *niçe*> *néce* “ne kadar?”
ve
neçe> *nice*> *néce* “nasıl?” GELİŞMESİ***

*Mahmut SARIKAYA**

ÖZET

Türkiye Türkçesinde *nice* biçiminde, tek şekilli olan ve daha çok “belirsizlik” ifade eden kelime, Eski Türkçe döneminde, *ne* sorma kelimesi ile +çA eşitlik ekinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde, bu kelimedenden doğmuş iki ayrı kelime kullanılmaktadır: *néce* “ne kadar, kaç tane, ne kadar süreyle, çok fazla, ne kadar çok” ve *néce* “nasıl, niçin, ne suretle, hangi vs.”.

Türkiye Türkçesinde *nice* biçiminde tek bir kelimenin Azerbaycan Türkçesinde *néce* ve *néce* biçiminde iki ayrı kelime oluşu kelimenin tarih içindeki biçim ve anlamlarının doğru belirlenmesini engellemiştir. Anlamının doğru belirlenememesi, kelimenin eski dönemlerdeki biçimi olan *néce*’nin anlamına “nasıl” ve “nice” anlamı karıştırılmasından kaynaklanıyor. Biçiminin doğru belirlenememesi ise, bu kelimenin birinci hecesinde söz konusu olan *e*> *i* darlaşması ve ekteki *ç*> *c* tonlulaşması tarihinin, metinlerden tespit edilmemiş olmasıyla ilgilidir.

Kıpçak Türkçesi döneminde yer yer ilk hecesinin darlaştığı kabul edilen bu kelimedede, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *ç*> *c* değişmesi de gerçekleşmiştir. Başlangıçtan beri süregelen *näçä*> *niçe* “ne kadar? kaç?” kullanımı devam ederken, bunun “c”li biçimi olan *nice*; “nasıl, nice, ne suretle, hangi” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmayla *neçe*> *niçe*> *néce* “ne kadar?” ve *neçe*> *nice*> *néce* “nasıl?” gelişmesi incelenmektedir.

* Bu yazı, II. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni’ne (13-14 Ekim 2005) sunulmuş bildirinin yeniden düzenlenmiş ve ilaveler yapılmış biçimidir. II. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni’ne sunulmuş bildiriler yayımlanamadığı için, yayımlanmak üzere Turkish Studies’e sunuldu (M.S.).

* * Yard. Doç. Dr., Ahievran Üniversitesi Kırşehir Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. İlet: msarikaya@gazi.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Anahtar Kelimeler: *néçe*, *néce*, *nice*, Marzubān-nāme, Kitābu Evsāf-ı Mesācidi'ş - Şerīfe.

***neçe* > *niçe* > *néçe* “how many?”**

and

***neçe* > *nice* > *néce* “how?” PROGRESS IN
TURKISH**

ABSTRACT

The word “*nice*”, which generally defines ambiguity and has just one form in Turkish language of Turkey, was formed during Early Turkish period with fusion of the “*ne*” question word and +çA equality affix. In Azerbaijani Turkish, two separate words derived from this word are being used: *néçe* (how many, how much, how long, too many, how so much) and “*néce*” (how, why, which etc.)

The fact that the Turkey Turkish’s *nice* word has two separate forms as *néçe* and *néce* in Azerbaijani Turkish precluded to determine the forms and meanings of this word in the historical processes. This fault of meaning determination stems from confusion of “how” and “how many” meanings to the *néçe* which is the old form of the word. This fault of determination is also related to the lack of determination from texts of sound events such as *e* > *i* closing and *ç* > *c* intonation.

In this word, of which the first syllable assumed to be closed during the Kipchak Turkish period, had *ç* > *c* variance during the Old Anatolian Turkish period. While the *nāçā* > *niçe* (how many? How much?) usages are going on since beginning, *nice* form with the letter “*c*” had been used with those meanings: “how, in which condition, which”.

In this work, çalışmayla *neçe* > *niçe* > *néçe* (how many?) and *neçe* > *nice* > *néce* (how?) processes are examined.

Keywords: *néçe*, *néce*, *nice*, Marzubān-nāme, Kitābu Evsāf-ı Mesācidi'ş - Şerīfe.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Giriş

Bugün Türkiye Türkçesinde *nice* biçiminde, tek şekilli olan ve daha çok “belirsizlik” ifade eden kelime, Eski Türkçe döneminde, *ne* sorma kelimesi ile +çA eşitlik ekinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde, bu kelimedenden doğmuş iki ayrı kelime kullanılmaktadır: *nêçe* “ne kadar, kaç tane, ne kadar süreyle, çok fazla, ne kadar çok” ve *nêce* “nasıl, niçin, ne suretle, hangi vs.”.

Azerbaycan Türkçesindeki bu kelimeleri, Seyfettin Altaylı, doğru tespit ederek ayrı ayrı madde başı yapmış ve şu anlamları vermiş: “*nêçe* sıf. 1- Eşyanın miktarını belirtir. 2- Zaman bildiren isimlerin önüne gelerek onların belirsizliğini bildirir. 3- “saat” sözünden sonra gelerek zamanı öğrenmek için soru olarak kullanılır. 4- Çok, bir çok. 5- is. Birden çok insan. 6- **Nêçeyedir, Nêcedendir** şeklinde: Değeri, fiyatı nedir anlamında”. Ayrıca *nêçe-nêçe* ikilemesi ve *nêçenci* “sıra sayı sıfatını sormak için kullanılan soru sıfatı”na da yer vermiş. (Altaylı 1994: 911); “*nêce* 1- zar. Soru olarak kullanılır, nasıl, nice anlamında. 2- zar. Ne derece, ne kadar. 3- ünl. Şaşkınlık ifade eder, hayret bildirir” (Altaylı 1994: 910).

Altaylı’nın bu kelimelere verdiği karşılıklar üzerine bazı eklemeler yapılabilir, bazı şeyler söylenebilir olsa da, buradaki tespitlerden, Azerbaycan Türkçesinde *nêçe* kelimesinin ‘miktar’ bildirdiği ve varlığın miktarını sorduğu; *nêce* kelimesinin ise ‘durum’ ifade ettiği, varlığın ve hareketin durumunu sorduğu açıkça anlaşılıyor. Bir başka ifadeyle, Azerbaycan Türkçesinde *nêçe* kelimesi sıfat, *nêce* kelimesi ise zarf olarak kullanılmaktadır.

Bu kelimenin bugünkü biçim ve anlamları (Türkiye Türkçesinde *nice* biçiminde tek bir kelime; Azerbaycan Türkçesinde *nêçe* ve *nêce* biçiminde iki ayrı kelime oluşu) kelimenin tarih içindeki biçim ve anlamlarının doğru belirlenmesini engellemiştir. Anlamının doğru belirlenememesi, kelimenin eski dönemlerdeki biçimi olan *nêçe*’nin anlamına “nasıl” ve “nice” anlamı karıştırılmasından olmaktadır. Biçiminin doğru belirlenememesi ise, bu kelimenin birinci hecesinde söz konusu olan *e> i* darlaşması ve ekteki *ç> c* tonlaşması tarihinin, metinlerden tespit edilmemiş olmasıyla ilgilidir. Yapıdaki biçim değişmesi ile anlam değişmesi bir paralellik de gösterir.

Tarihî Süreç

Başlangıçta *ne* kelimesi *nen* biçiminde kullanıldığı için, Orhon Türkçesinde kelimenin eşitlik ekiyle genişlemiş *nençe* biçiminde idi ve miktar ifade ediyordu. Bu kelimeye Talat Tekin “nice, ne kadar çok” (Tekin 2003: 107); Muharrem Ergin “nice, ne kadar, nasıl” (Ergin 1988: 124); Ahmet Caferoğlu ise, *näçä* 1. ne kadar, kaç; 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

nasıl, herhangi; *näçä näçä* her, nekadar; *näçäkätägi* her nekadar (Caferoğlu 1968: 135,136) anlamlarını vermişler.

nice ve *nasıl* anlamındaki “durum” ifadesi için, Talat Tekin Orhon Türkçesi adlı eserinde, ayrıca, *neke* niye, niçin (Tekin 2003: 107); Muharrem Ergin, Orhun Abideleri’nde: *neke* neye, niye (Ergin 1988: 124); Ahmet Caferoğlu ise *näçük* nasıl; *näçükin* nasıl, ne suretle; *näçäkläti* / *näçükläti* / *näçüklädi* neden, nasıl, neden dolayı, ne suretle, hangi sebeple; niçin, nasıl; *nägü/nägül* nasıl, niçin (Caferoğlu 1968: 135,136) kelimelerini tespit etmişler.

Karahanlı dönemi için Necmettin Hacıeminoğlu (Hacıeminoğlu 2003) **Soru Sıfatları** başlığı altında *neçe* “nice, ne kadar” (s. 64); **Soru Zarfları** başlığı altında *neçe* “nice, ne kadar, kaç, nasıl” (s. 73); **Kuvvetlendirme Edatları** başlığı altında *neçe* / *niçe* <ne+çe; *neçeme* / *niçeme* <ne+çe+me “ne kadar, niçe” (s. 101); **Soru Edatları** başlığı altında *neçe* / *niçe* <ne+çe “nasıl, ne kadar” (s. 106) biçim ve anlamlarını vermiştir. Burada verilen “*nasıl*” ve “*nice*” anlamları da dönem için doğru sayılmamalıdır. Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi, başlangıçtan beri *miktar* ifadesi için ayrı, *nasıllık* / *nicelik* için ayrı kelimeler kullanma tutumu, Karahanlı Türkçesi döneminde de devam etmekteydi. Bir başka ifadeyle, Eski Türkçe ve Karahanlı dönemlerinde kelime, *näçä* ve *nençe* biçiminde olup “miktar” bildiriyordu. Bugünkü Türkiye Türkçesindeki ‘nasıllık’, ‘nicelik’ ve ‘niçinlik’ ifadesi için *neke*, *näçük*, *nämän*, *nägü*, *nägül*, *nägülüg*, *näçükläti* gibi ayrı kelimeler kullanılmasına rağmen Caferoğlu, Ergin, Tekin ve Hacıeminoğlu’nun, *nençe* ve *näçä* kelimelerine, “ne kadar, her ne kadar” anlamları yanında “nice ve nasıl” anlamlarını da vermeleri bir yanılmadır. Kelimenin anlamını belirlemede bu değerli bilginlerimizin yanılmalarında, kelimenin bugünkü Türkiye Türkçesindeki anlamının etkili olduğu açıktır. Çünkü *nençe* ve *näçä* kelimelerinin anlamlarında Eski Türkçe döneminde “nice ve nasıl” anlamları henüz gelişmemiştir. +çA eşitlik eki, tabii ki eşitlik ifadesi taşıyan *kadar* edatıyla aynı görevi yerine getirecek ve öncelikle miktarın eşitliğini ifade edecekti. Kelimenin anlamında daha sonra meydana gelecek değişme ile “nasıl” ve “nice” anlamları gelişmiştir. Nitekim yukarıda da görüldüğü gibi, Caferoğlu Eski Uygur Türkçesindeki *näçük*, *näçükin*, *näçäkläti* / *näçükläti* / *näçüklädi*, *nägü* kelimelerinin anlamlarını verirken bu yapıda miktar ifadesi bulunmadığını kesin olarak tespit etmiş ve bu yapıyla ilgili olarak “neden, nasıl, neden dolayı, ne suretle, hangi sebeple; niçin” anlamlarını vermiştir. Bu dönemleri inceleyen bilginler, bu kelimelerin günümüz Azerbaycan Türkçesindeki biçim ve anlamlarına dikkat etselerdi, kelimenin ç’li şekli olan *nençe* ve *näçä* kelimelerine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

“ne kadar, her ne kadar” yanında “nice ve nasıl” anlamlarını katmakta bu denli ısrarcı olmazlardı.

Eski Türkçe dönemi üzerinde inceleme yapan bilginlerden A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri’nde bu yapıların anlam sınırlarını diğer meslektaşlarına göre daha doğru belirlemiştir. O, *nāçā* “ne kadar? kaç?” kelimesine “nasıllık, nicelik” anlamı katmamış; “nasıllık, nicelik” ifade eden diğer yapıları da ayrıca dikkatli bir biçimde tespit etmiştir: *nāçūk* nasıl; *nāmān* nasıl; *nāgū* nasıl; *nāgūl* nasıl; *nāgūlūg* nasıl, niçin; *nāçūklāti* niçin (Gabain 1988: 287).

Eski Türkçe dönemindeki *nāçā* “ne kadar? kaç?” kelimesinden ikinci bir biçim ve anlam olarak gelişen *nice*; “nasıl, nice, ne suretle, hangi” kelimesinin, ne zaman ortaya çıktığını belirlemek için eski metinleri dönem dönem incelemek gerekir. Fakat böyle bir incelemeyle bu kelimelerin geçmiş dönemlerdeki biçimlerini doğru tespit etmek mümkün müdür? Bunun da kendine özgü güçlükleri vardır.

Bu olayın dil tarihimiz içindeki seyrini izleyebilmek için, öncelikle kelimenin birinci hecesindeki *e > i* darlaşmasıyla ekteki *ç > c* tonlulaşmasının metinlerden tespiti gerekmektedir. Fakat eski metinlerden *ç > c* tonlulaşması sürecini dakik tespit edebilmenin de ayrıca güçlüğü vardır. Bilindiği gibi Arap harfli metinlerdeki *k/g/ğ*, *b/p*, *z/j* ve *ç/c* ünsüzlerinin ayırımını yapabilmek oldukça güçtür. Çünkü bu sesleri karşılayan harfler, nokta ya da çizgi eklenmesiyle biri diğerinden türetilmiş harflerdir ve bu ayırımı sağlayan nokta ve çizgilerin her zaman yazılmadığı da bilinmektedir. Buna rağmen, her yazıcının bu ayrıntıları ihmal ettiğini önceden benimsemek bizi daha çok okuma yanlışına götürebilmektedir. Her yazıcı bu ayrıntıları gerçekten ihmal etmiş midir; hatta her yazan her yazdığı yerde bu ihmali göstermiş midir?

Genelleyici Tutumun Doğurduğu Yanılgı

Muharrem Ergin, dilimizdeki *ç > c* tonlulaşmasıyla ilgili olarak değerlendirilebilecek şu tespitleri yapmaktadır: “Esasen *c* sesi Türkçede *ç* sesinden türemiş olarak sonradan ortaya çıkmış bir sestir. *ç* sesinin sedalılışması ile meydana gelen bu *c* sesi bugün kelime içinde bol bol kullanılmaktadır. Fakat eski Türkçede bu *c*’ler *ç* hâlinde idi ve ancak sonraları *c*’ler görülmeğe başlamıştır. Öyle ki **bugün *c*’li olan ekler, ileride göreceğimiz gibi, Eski Anadolu Türkçesinde bile, henüz tamamiyle *c* olmuş değildi ve daha çok *ç*’li idi. Bugün bile, bilhassa Azeri sahası ağızlarında eklerdeki *ç*’lerin bir çoğu henüz *c*’ye dönmemiştir ve muhafaza edilmektedir** (Ergin 1981: 60).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Ergin, **Konsonant uyumu** başlığı altında bu konuya yeniden dönerek şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Aynı şekilde meselâ *-ça*, *-çe*; *-çl*, *-çl* eklerinin de eski devrelerde yalnız ç’li şekilleri kullanılırdı. Bu çeşit ekler köklerle birleşirken hiçbir konsonant uyumuna tabi tutulmazlardı. ... Bu durum Eski Anadolu Türkçesinden sonra da Osmanlıca’nın ilk devrelerinde bir müddet daha devam etmiş ve konsonant uyumu ancak Osmanlıca içinde belirmeğe başlamıştır. Fakat hiçbir devirde Türkçe için sağlam bir imlâsı olmayan eski yazı bu uyumun Osmanlıca içinde ne zaman başlamış olduğunu kestirmemize imkân vermemektedir. Yalnız bu başlangıcın Osmanlıcadan Eski Anadolu Türkçesi izlerinin silindiği devrelerde olduğunu tahmin edebiliriz. Her halde bu uyum Batı Türkçesinde 16. asırdan sonra ortaya çıkmış ve **Osmanlıcanın sonlarına kadar gittikçe kuvvetlenerek Türkiye Türkçesinde Türkçeye tam mânâsıyla hakim olmuştur. Bu sebeple Türkçede konsonant uyumu Osmanlıcanın sonlarında ve bilhassa Türkiye Türkçesinde görülen bir uyumdur, diyebiliriz** (Ergin 1981: 77).

Muharrem Ergin, **Eşitlik ekleri** konusunda “Eski Türkçede ek yalnız ç’li olarak *-ça*, *-çe* şeklinde idi. Batı Türkçesinde de başlangıçta yalnız ç’li olmuş (*ni-çe*, *deve-çe*, *al-ça* misallerinde olduğu gibi), ancak Eski Anadolu Türkçesinden sonra ve Osmanlı sahasında ç’li şekilleri de ortaya çıkmıştır. Fakat **Osmanlıca içinde bile son zamanlara kadar uyuma aykırı olarak eski ç’li şekli muhafaza eden klişeleşmiş misaller kalmıştır: *niçe* gibi. Azerî sahasında ise bugün yalnız ç’li şekilleri vardır** (Ergin 1981: 237).

Soru sıfatları konusunda *nice* kelimesiyle ilgili olarak da “*nice* kelimesi *ne* zamiri ile *-çe* eşitlik ekinden çıkmıştır. ***neçe* şekli önce ilk hecesindeki *e-i* değişmesi ile *niçe* şekline geçmiş, sonradan ç sedalılışarak *nice* şekli meydana gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinden başka Osmanlıcada da uzun zaman kelime *niçe* şeklinde kullanılmıştır** (Ergin 1981: 253).

Bütün bu ifadelerden anlaşıldığı gibi, Muharrem Ergin, ç > c tonlulaşmasının Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde gerçekleşmiş olduğunu ve kural halinde Türkiye Türkçesi döneminde oturmuş olduğunu kabul ediyor. Yine buradaki anlatımlarından, *-ça*, *-çe* ekinin Azerî sahasında bugün yalnız ç’li şekilleri bulunduğunu söylüyor. Onun katılmadığımız bu tespit ve yorumlarını Dede Korkut Kitabı’nın Gramer kısmında da tekrar ettiği görülür (Ergin 1997). Örneğin, 393. ve 394. sayfalarda **Konsonant uyumu** başlığı altında, 429. ve 430. sayfalarda ***-çl*, *-çl* isimden isim yapma eki** başlığı altında, 434. sayfada ***-ça*, *-çe* isimden isim yapma eki** başlığı altında kalıplaşmış ek olarak, 450. ve 451. sayfalarda **Eşitlik eki** başlığı altında, 452. sayfada **Soru**

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

sıfatları ve **Belirsizlik sıfatları** başlıkları altında bu görüşlerini tekrarlamıştır. Ergin, bu anlayışından ötürü, Eski Anadolu Türkçesine ait Kadı Burhaneddin Divanı ve Dede Korkut Kitabı gibi iki temel eseri okurken, kelimeyi ç’li olarak okumuştur. Örneğin, Dede Korkut Kitabı’nın indeksinde bu kelime yalnız *niçe* biçiminde ve “nice, nasıl, ne kadar” anlamları verilerek gösterilmiştir (Ergin 1997: 222).

Oysa girişte de belirttiğimiz gibi, bugün Azerbaycan Türkçesinde, bu kelimedenden doğmuş ç’li ve ç’li olmak üzere iki ayrı kelime kullanılmaktadır. Ayrıca, yaptığımız inceleme, ç> c tonlulaşmasının Eski Anadolu Türkçesi döneminin başlarında gerçekleşmiş olduğunu ve bugün Azerbaycan Türkçesindeki iki ayrı şekil ve anlamın bu dönemde oturmuş olduğunu göstermektedir. Tespit ettiğimiz örnekler, ayrıca, kelimelerin ilk hecesindeki e> i darlaşmasının Eski Anadolu Türkçesi başlangıcında, hatta Karahanlı Türkçesi döneminde ortaya çıktığını, daha sonra Azerbaycan Türkçesinde bu i’lerin *kapalı e’*ye döndüğünü de göstermektedir.

Necmettin Hacıeminoğlu, kelimenin ilk ünlüsündeki e> i darlaşmasının Karahanlı Türkçesi döneminde başladığını tespit etmiştir (Hacıeminoğlu 2003: 101, 106). Yine bu dönem eserlerinde kelime, hep başlangıçtaki biçimiyle ç’li olarak okunmuştur.

Nehcü’l-Ferâdis’te, kelime hep ç’li yazılmış, János Eckmann tarafından yine ç’li olarak okunmuştur. Ayrıca ilk hece, i ile yazılmış, Eckmann tarafından *neçe* biçiminde okunmuş ve anlamına “ne kadar” yanında “nice” ilavesi de yapılmıştır:

Aysu Ata’nın yayımında **neçe** “nice, ne kadar çok, ne kadar, pek çok, bir çok, ne zaman(a kadar)” denmiş ve kelimenin bu biçim ve anlamıyla geçtiği yerler de gösterilmiştir (Ata 1998: 312). Kelime, Eckmann’ın yayımladığı metinden her geçtiği yerde tarafımızdan kontrol edildi; “nasıl” ve “nice” anlamına gelebilecek hiçbir kullanımına rastlanmadı (Eckmann 1995: 65-15; 66-13; 94-11; 107-3, 11; 113-13; 117-14; 119-5 vd).

Bu yapı ve anlamların Kıpçak Türkçesinde de aynen devam ettiği, Recep Toparlı ve arkadaşlarının çalışmalarıyla ortaya konmuştur. Burada da *niçe* biçimindeki bu kelimenin anlamına “nicelik” anlamı karıştırılmış, ayrıca kelimenin *neçe* “ne kadar, kaç tane”, biçimi yanında *neşe* “ne kadar, kaç tane” ve *nişe* “niçin, neden” biçimleri de tespit edilmiştir (Toparlı vd. 2003: 200-202).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi dönemiyle ilgili olarak, kelimenin *niçe* biçimine “nice” anlamını karıştırmıştır: Örneğin, Seyf –i Sarâyî’nin Gülistan Tercümesi’nde: *niçe* “**nice**, ne kadar, kaç”; *niçük* “nasıl, nice” (Karamanlıoğlu 1989: 336).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Karamanlıoğlu, Gülistan Tercümesi'nde kelimeyi ilk ünlüsü darlaşmış olarak *niçe* biçiminde okumakla birlikte, Codex Cumanicus ve Memlük Kıpçakçası eserlerinden hareketle dönemin dilini incelediği bir başka çalışması olan Kıpçak Türkçesi Grameri'nde, *+çA* ekini **İsimden İsim Yapma Ekleri** başlığı altında göstererek bunun türettiği kelimelerden biri olmak üzere *neçe* kelimesini vermiş (Karamanlıoğlu 1994: 23) ve **Soru Sözcükleri** başlığı altında aynı kelimeyi yine *neçe* “kaç, ne kadar” biçimi ve anlamıyla zikretmiştir. Bu tespit, kelimenin ilk hecesinin darlaşmamış olduğunu kabul etmek ve anlamına “nasıllık, nicelik” karıştırmamak bakımından Gülistan Tercümesi'ndeki tespitinden farklıdır. Bu değerli bilgin, bu sağlıklı tespitler için şu doğru örnekleri de vermiştir: *neçe kişi urduñ; neçe atdır bular; neçe akçadır bur; kullarıñ neçedür; neçeye bu; batman neçeye; neşeler kördüm* (Karamanlıoğlu 1994: 91).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, Kıpçak Türkçesi döneminde yer yer ilk hecesinin darlaştığı kabul edilen bu kelime, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *ç* > *c* değişmesi de gerçekleşmiştir. Başlangıçtan beri süregelen *nāçā* > *niçe* “ne kadar? kaç?” kullanımı devam ederken, bunun “*c*’li biçimi olan *nice*; “nasıl, nice, ne suretle, hangi” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Muharrem Ergin'in yukarıya aldığımız çok genelleyici ve tekrar edilen tespitleri içinde, *neçe* kelimesinden, biçim ve anlam bakımından iki ayrı kelime çıkmış olduğuna, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir gelişme olan bu durumun, günümüz Azerbaycan Türkçesinde devamı bulunduğu ilişkin en küçük bir bahis yoktur. Oysa yukarıdan beri gösterdiğimiz ses değişmesine bağlı bir anlam değişmesi de yaşanmış ve böylece Eski Anadolu Türkçesi döneminde *nice*; “nasıl, nice, ne suretle, hangi” biçim ve anlamıyla yeni bir kelime ortaya çıkmıştır.

Bu ikinci biçim ve anlamın gelişmesiyle yeni bir kelimenin ortaya çıkması, birçok yazıcı tarafından o dönemde hemen fark edilemediği için, bir yazım sorunu da ortaya çıkarmıştır. Bu sorun, daha sonraki kuşaklar için, bu kelimelerin hem Eski Anadolu Türkçesi öncesine ait, hem de daha sonraki dönemlere ait metinlerdeki biçimlerini doğru tespit etmek ve anlamlarını doğru belirlemek güçlüğü biçimindedir. En önemli okuma sorunu, bu kelimedeki *ç* > *c* tonlaşmasının ne zaman gerçekleştiğinin doğru belirlenememesindedir.

Tarama Sözlüğü'nde de bu iki kelime birbirinden ayrılmadan verilmiştir: **nice [niçe]** 1. Nasıl. 2. Çok, birçok, hayli. 3. Çok kez. 4. Ne. 5. Ne zaman. 6. Kaç, ne kadar. 7. Hangi. 8. Ne kadar, ne derece. 9. Ne vakte kadar (Dilçin 1983: 157). Burada **nice [niçe]** biçiminde ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

tek başlık altında verilen bu kelimelerin verilen örnekleri incelendiğinde, onların kullanıldıkları yerlerdeki anlamları bakımından iki ayrı kelime oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin “nasıl” ve “hangi” anlamlarına gelen kullanımlarda kelime genellikle **nice** biçiminde ve zarf olarak; “kaç, ne kadar, ne derece, ne vakte kadar, ne zaman, çok, birçok, hayli, çok kez” anlamlarını ifade eden kullanımlarda ise **niçe** biçiminde ve sıfat olarak kullanılmıştır. Alınan örneklerin incelenmesinden, XV. yüzyıldan itibaren, bir yazım tutumu olarak **nice** biçiminin yaygınlaştığı, **niçe** biçiminin azaldığı görülüyor. Sıfat olarak kullanıldığında da kelimenin *c*'li yazılması bu sonucu doğrulamıştır, denebilir.

“nice” ve “hangi” anlamında olup, **nice** biçiminde yazılanlara örnekler:

Göçtü kafle gitti karanlık gece

Sormagıl kim Yûsuf'un hâli nice (XIV. Yy.).

Ve topraktan âdem yarattı ve can verdi ve kemâle yetürdi, ya bir kişi akl ile anı nice bilsin - XIV. Yy.

Nice mü'mindir acep gaybet diyen

Kardaşının dirile etin yiyen - XIV. Yy. (Aksoy; Dilçin 1969: 2853).

niçe biçiminde yazılıp, “kaç, ne kadar, ne derece, ne vakte kadar, ne zaman, çok, birçok, hayli, çok kez” anlamlarını ifade edenlere örnekler:

Ne hoş tıfl k'okumadan sarf ü nahv

Niçe milletin ilmini etti mahv - XIV. Yy. (Aksoy; Dilçin 1969: 2853).

Dahi olmazdan öndin âşinâlık

Yaraklarsın niçe yerden cüdâlık - XV. Yy. (Aksoy; Dilçin 1969: 2859).

Ki Rûm'da var idi niçe Tatarlar

Tonuz gözlüler ü itten beterler - XV. Yy. (Aksoy; Dilçin 1969: 2860).

Brak hicab ü nikabın güzel cemalinden

Ki tâ göre seni ortada görmeyen niçe kör - XVI. Yy. (Aksoy; Dilçin 1969: 2861).

Hiç altun dutmayısar jeng ile pas

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Niçe üstüne örterlerse pelâs - XVI. Yy. (Aksoy; Dilçin 1969: 2864).

Aslında sıfat olarak kullanılan **niçe** biçimi, XV. Yy.'da, önüne geldiği ismin düşürülmesiyle belirsizlik ifade eden zamir olarak da kullanılmıştır:

Niçeyi bu mekr mağbûn eyledi

Nakdı elden çıktı mahzûn eyledi - XV. Yy. (Aksoy; Dilçin 1969: 2853).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *niçe* ve *nice* biçiminde olan bu iki kelimenin yazımına başlangıçta mümkün olduğunca dikkat edildiği görülüyor.

Bu eserleri okuyan bilginler, yazarlardan ve müstensihlerden daha çok yanılmışlardır, denilebilir. Okuyanlar, özellikle kelimenin günümüzdeki yaygın biçim ve anlamının (*nice* “nasıl, nice”), başlangıçtan beri var olan ve yaşamaya devam eden *nâçâ* > *niçe* “ne kadar? kaç?” kullanımı içinde de var olduğunu zannederek yanılmışlardır.

Örneğin, Kitābu Evsāfi Mesācidi’ş - Şerife’den, o dönemde, *niçe* “ne kadar, kaç” ve *nice* “nasıl, nice” biçim ve anlamlarıyla iki ayrı kelimenin gelişmiş olduğu kesin olarak tespit edilebilmektedir. Eserde, ayrı ayrı imlâlarıyla yazılmış olan bu iki farklı anlam ve biçimin yazımında hiçbir karışıklığa yer verilmemiştir. Bunların Hasibe Mazıoğlu tarafından okunuşlarında ise, çok belirgin yanılmalar görülmektedir. Bu metinde, dokuz kez kullanılan bu iki kelime, beş yerde doğru, dört yerde yanlış okunmuştur:

Metinde *niçe* biçiminde yazılan, “kaç, ne kadar” anlamına gelen ve doğru olarak *niçe* biçiminde okunmuş olan şu iki örnek vardır:

Yidi gün biz Mısırluyıla turduq¹

Niçe kez Kâ’beye biz(ler) yüz urduq? (Mazıoğlu 1974: 25).
(*Niçe* kez “kaç kez? birkaç kez”).

Niçe cem’ idesin dünyâ metâ’ın

Sanursın şöyle qalur iş bu devrân (Mazıoğlu 1974: 26). (*Niçe* “ne zamana kadar, ne kadar süre boyunca?”).

¹ Bu çalışmada, A. Bican ERCİLASUN’un teklifi doğrultusunda (ERCİLASUN 1999: 41-61) alışılmış transkripsiyon harfleri yanında *hırlıtlı h* için *x*, *kahn k*, *art damak k’si* için *q* harfleri kullanılmıştır.

Yine metinde *nice* biçiminde yazılan, “nasıl” anlamına gelen ve doğru olarak *nice* biçiminde okunmuş olan örnekler üç tanedir. Bunlardaki *nice* kelimesinin fiilden önce gelerek nasıllık ifade eden zarf görevinde kullanıldıklarına da dikkat etmek gerekir:

Ki Allah’dan ***nice* olursa** fermān

Muti’ olup dutarlar anı yeksān (Mazıoğlu 1974: 29).

Tolayı mescid medrese iñen çoq

***Nice* vashf ideyim** bir eksügi yoq (Mazıoğlu 1974: 35).

Bu türbenüñ daxi örtüsü atlas

***Nice* gerekse** degül gey xase’l-xās (Mazıoğlu 1974: 38).

Buna karşılık, aşağıdaki dört beyitte ise asıl metinde *niçe* biçiminde yazılan, “kaç, ne kadar, ne kadar çok, birçok” anlamlarına gelerek miktar ifade eden kelime (Mazıoğlu 1974 tıpkıbasım: 117, 115, 108, 96), yanlış olarak *nice* biçiminde okunmuştur (Mazıoğlu 1974 çeviriyazı: 22, 23, 29, 36):

Bu şehrüñ çevre yanı yazılardur

Yapısı ***nice* yıllık** yapılarıdır (Mazıoğlu 1974 çeviriyazı: 22). (Doğrusu: *niçe* yıllık “kaç yıllık”)

Direk üzre turur küllî kemerler

Ki xarc olupdur aña ***nice* zerler** (Mazıoğlu 1974 çeviriyazı: 23). (Doğrusu: *niçe* zerler “ne kadar çok miktarda altınlar”)

Ebübekrile anda olur imiş

Mağār içre ***nice* gün** qalur imiş (Mazıoğlu 1974 çeviriyazı: 29). (Doğrusu: *niçe* gün “birkaç gün”)

İki üstindeki qapu demirden

Üzerine ***nice* geçmiş** ‘ömürden

(Mazıoğlu 1974 çeviriyazı: 36). (Doğrusu: *niçe* geçmiş ‘ömürden “ömürden ne kadar çok süre geçmiş!”)

Tespit ettiğimiz bu dokuz örneğin dokuzu da doğru yazılmıştır. Bu örneklerin dört tanesinin yanlış okunmuş olması, okuma yanlışlarının çokluğuna ilişkin iddialarımızı doğrulamaktadır. Bu yanlışmada, kelimenin günümüz Türkiye Türkçesindeki *nice* “nasıl, nice” biçim ve anlamının etkili olduğu da çok açıktır. Bilindiği gibi günümüz Türkiye Türkçesinde bu kelime, *nice* “nasıl, nice” biçim ve anlamında tek şekilli olarak yaşamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Dönemin bir başka ünlü eseri Marzubân-nâme Tercümesi'nde de *niçe* “ne kadar, kaç” ve *nice* “nasıl, nice” kullanımları ayrı ayrı ve dikkatlice yazılmış olup, bunların okunuşu yukarıdaki örneğe göre daha doğru tespit edilmiştir. Burada da, kelimelere verilen anlamlar genel olarak doğru belirlenmemiştir. (Korkmaz 1973) Oysa örneklerden de anlaşılacağı gibi, *niçe* kelimesi ‘miktar’ bildiriyor ve varlığın miktarını soruyor; *nice* kelimesi ise ‘durum’ ifade ediyor ve hareketin durumunu soruyor. Bir başka ifadeyle, Günümüz Azerbaycan Türkçesine benzer olarak *niçe* kelimesi isimlerin önünde soru sıfatı, *nice* kelimesi ise fiillerin önünde soru zarfı olarak kullanılmaktadır.

Marzubân-nâme Tercümesinin Sözlük-Dizin kısmına şu örnekler alınmıştır:

nice? nasıl?; nice, ne kadar, kaç tane; ne kadar çok. (Verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi *nice* kelimesinde yalnızca “nasıl, nice” anlamları var).

n. bildün?, n. bilesin?, n. cevâb virmek gerek, n. dilersen, n. dirileler, n. dirilürsenüz, n. el dutışalum?, n. gerekse aldılar, n. gerekse ideler, ânı gördi ki n. gelür, n. gördüğüm, n. idelüm, Ceyhūna n. gire, n. gireyin?, n. götüresin?, n. gözedürse, n. ilerü gele, n. itmek gerek?, n. ittifâk ve'ahd berkitdiler, n. qatlanam, n. qurtulam vs. (Korkmaz 1973:405-406).

niçe: nice; nice nice; kaç? (Verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi *niçe* kelimesinde yalnızca “ne kadar, ne kadar çok, çok fazla” anlamları var).

n. bî-günâhlaruñ, n. biñ “birkaç bin”, n. bunuñ gibi lutflar senden baña degdi, n. müsülmanlaruñ, n. yıldur ki şol çöpanuñ, n. az nesne artar (Korkmaz 1973: 406).

Sonuç olarak, bugün Türkiye Türkçesinde *nice* biçiminde, tek şekilli olan ve daha çok “belirsizlik” ifade eden kelime, Eski Türkçe döneminde, *ne* sorma kelimesi ile +çA eşitlik ekinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde, bu kelimedenden doğmuş iki ayrı kelime kullanılmaktadır: *nêçe* “ne kadar, kaç tane, ne kadar süreyle, çok fazla, ne kadar çok” ve *nêce* “nasıl, niçin, ne suretle, hangi vs.”.

Bu kelimenin bugünkü biçim ve anlamları, kelimenin tarih içindeki biçim ve anlamlarının doğru belirlenmesini engellemiştir. Anlamının doğru belirlenememesi, kelimenin eski dönemlerdeki anlamına “nasıl” ve “nice” anlamı karıştırılmak biçiminde olmaktadır. Biçiminin doğru belirlenememesi ise, bu kelimenin birinci hecesinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

söz konusu olan *e* > *i* darlaşması ve ekteki *ç* > *c* tonlulaşması tarihinin, metinlerden tespit edilmemiş olmasıyla ilgilidir.

neçe ve *nāçā* kelimelerinin anlamlarında Eski Türkçe döneminde “nice ve nasıl” anlamları henüz gelişmemiştir. *+çA* eşitlik eki, tabii ki eşitlik ifadesi taşıyan *kadar* edatıyla aynı görevi yerine getirecek ve öncelikle miktarın eşitliğini ifade edecekti. Kelimenin anlamında ve yapısında daha sonra meydana gelecek değişme ile bu kelime, “nasıl” ve “nice” anlamlarını iade eden yeni bir kelimenin doğmasına da yol açmıştır.

Eski eserlerimizi okuyanlar, kelimeyi genellikle *nice* biçiminde ve “nasıl, nice, ne kadar” anlamlarıyla değerlendirmişlerdir.

Muharrem Ergin ise, genel olarak *ç* konsonantının, özellikle de eşitlik ekindeki *ç*'nin içinden bir *c* sesinin doğuşunun, Osmanlı Türkçesi'nin son dönemlerinde gerçekleştiği düşüncesinde olduğundan, okuduğu Eski Anadolu Türkçesine ait iki eserde geçen bu kelimeleri *ç*'li olarak tek şekilli ve *niçe* “ne kadar, kaç, nasıl, nice” anlamlarıyla değerlendirmiştir. Ergin'in, eşitlik ekiyle ilgili olarak söylediği “Azerî sahasında ise bugün yalnız *ç*'li şekilleri vardır.” ifadesi ise, bugünkü Azerbaycan Türkçesine hiç uymamaktadır.

Oysa *neçe* kelimesinden, Eski Anadolu Türkçesi döneminde, biçim ve anlam bakımından iki ayrı kelime çıkmış ve bunun, günümüz Azerbaycan Türkçesinde de devamı bulunmaktadır.

Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş - Şerife'den, o dönemde, *niçe* “ne kadar, kaç” ve *nice* “nasıl, nice” biçim ve anlamlarıyla iki ayrı kelimenin gelişmiş olduğu kesin olarak tespit edilebilmektedir. Ayrıca, dönemin bir başka ünlü eseri Marzubān-nāme Tercümesi'nde de *niçe* “ne kadar, kaç” ve *nice* “nasıl, nice” yapı ve anlamlarıyla iki ayrı kelimenin oluşmuş olduğu görülmektedir. Tespit edilen örneklerden de anlaşılabilir gibi, *niçe* kelimesi ‘miktar’ bildiriyor ve varlığın miktarını soruyor; *nice* kelimesi ise ‘durum’ ifade ediyor ve hareketin durumunu soruyor. Bir başka ifadeyle, Günümüz Azerbaycan Türkçesine benzer olarak, daha çok *niçe* > *neçe* kelimesi isimlerin önünde soru sıfatı, *nice* > *nece* kelimesi ise fiillerin önünde soru zarfı olarak kullanılmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında, eski metinler okunurken, öncelikle kelimenin *ç*'li ve *c*'li olarak yazılmışlarının çok önemli olduğu unutulmamalıdır; ayrıca, *ç*'li yazılması gerektiği hâlde, yaygınlaşan yazım geleneğine bağlı olarak *c*'li yazılmışlarını da doğru tespit etmek, böylece anlamını doğru belirlemek gerekir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım; Dehri Dilçin 1969, **Tarama Sözlüğü IV**, TDK yay., Ankara (Aksoy; Dilçin 1969).
- ALTAYLI, Seyfettin 1994, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II**, MEB yay. Ankara (Altaylı 1994).
- ATA, Aysu 1998, **Nehcü'l-Ferâdis/Uştmaxlarını Açık Yolu/Cennetlerin Açık Yolu III**, Dizin-Sözlük, TDK yay., Ankara (Ata 1998).
- CAFEROĞLU, A. 1968, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK yay. İstanbul (Caferoğlu 1968).
- DİLÇİN, Cem 1983, **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK yay., Ankara (Dilçin 1983).
- ECKMANN, János 1995, **Nehcü'l-Ferâdis/Uştmaxlarını Açık Yolu/Cennetlerin Açık Yolu III**, Dizin-Sözlük, Yayınlayanlar: Semih Tezcan - Hamza Zülfikar, TDK yay., Ankara (Eckmann 1995).
- ERCİLASUN, A. Bican 1999, "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni**, TDK yay., Ankara, s. 41-61 (Ercilasun 1999).
- ERGİN, Muharrem 1981, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi yay. İstanbul (Ergin 1981).
- ERGİN, Muharrem 1988, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi yay. İstanbul (Ergin 1988).
- ERGİN, Muharrem 1997, **Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramar**, TDK yay., Ankara (Ergin 1997).
- GABAİN, A. Von 1988, **Eski Türkçenin Grameri**, çev. Mehmet Akalın, TDK yay. Ankara (Gabain 1988).
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin 2003, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK yay., Ankara (Hacıeminoğlu 2003).
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi 1989, **Gülistan Tercümesi (Şeyf-i Sarâyî)**, TDK yay., Ankara (Karamanlıoğlu 1989).
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi 1994, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK yay., Ankara (Karamanlıoğlu 1994).
- KORKMAZ, Zeynep 1973, **Sadru'd-dîn Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Malazgirt Zaferinin 900. Yıldönümünü Kutlama Serisi. III., Ankara. (Korkmaz 1973)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

-
- MAZIOĞLU, Hasibe 1974, **Kitābu Evsāfi Mesācidi's - Şerīfe**, TDK yay., Ankara 1974.
- TEKİN, Talat 2003, **Orhon Yazıtları**, 3. baskı, Simurg, İstanbul (Tekin 2003). Altaylı, Seyfettin 1994, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II**, MEB yay. Ankara (Altaylı 1994).